

Radomil Hradil

Kultura a vědomí Romů

Pokusme se nyní ještě více přiblížit dřívějšímu stavu lidského vědomí. Tento stav můžeme ještě dnes studovat u přírodních národů v různých odlehlých končinách světa, avšak není to nezbytně nutné. S mnoha jeho rysy se můžeme setkat také ve vědomí romských obyvatel evropských zemí. Do myslí a duší druhých lidí sice přímo nahlédnout nemůžeme, ale vnější projevy jejich života hovoří značně výmluvnou řečí o tom, co se odehrává vnitru. V následujícím textu bychom se tedy blíže zabývali romskou kulturou, přičemž chci rovnou předeslat, že nemám v úmyslu ji jakkoli snižovat nebo tvrdit, že je snad v porovnání s tou naší méněcenná či zaostalá. Podle kulturních projevů Romů je zřejmé, že jejich kultura - což ovšem znamená jejich vědomí - je odlišná a že v ní ještě i dnes najdeme leccos, co v naší kultuře žilo v jejích počátcích, někdy před tisícem a více lety. Tím nám umožňuje lépe poznat a pochopit naše vlastní kořeny a za to jí můžeme být nesmírně vděční. Když si pak na druhou stranu uvědomíme vývoj, kterým naše kultura od té doby prošla, snadněji porozumíme disproporcím mezi oběma kulturami a z nich plynoucím střetům.

Vyjděme nejprve z pozorování fenoménů, abychom si je následně ověřili v romistické literatuře. Tyto vnější popisy nám pak pomohou vykreslit si obrázek duševního světa romského člověka a udělat si díky tomu představu o vnitřním životě našich předků.

V bezprostřední blízkosti mého současného bydliště, přímo v sousedství stojí jako rohový objekt řadové zástavby větší rodinný dům obývaný několika romskými rodinami, respektive jednou velkorodinou. Není mi známo, kolik lidí v domě trvale bydlí, před jeho dveřmi je však téměř vždy velmi živo. Dveře domu ústí přímo na chodník, dům nemá předzahrádku, a tak se za přijatelného počasí odehrává život rodiny na veřejném chodníku a nepříliš frekventované silnici. Někteří obyvatelé, zvláště starší muži, sedí na lavičce, jiní, zvláště mladší ženy, postávají kolem, mládež se většinou točí okolo svých zaparkovaných aut, odněkud přijíždí a někam odjíždí, bujaře na sebe pokřikuje nebo si z aut pouští populární hity. Kolem běhají děti, hrají si s míčem apod., ty menší prohánějí svá odrážedla, která jsou pro ně už dávno malá. Staří klábosí a každou chvíli okřiknou děti, celá komunita je v neustálém verbálním spojení. Svě stálé místo na chodníku má přenosný sušák na prádlo a v parném létě se tu objeví i nafukovací bazének, ve kterém dovádějí děti. Není vzácností napočítat zde dvanáct či patnáct osob; za vlahých letních nocí se venku povídá skoro až do rozbřesku. Svě předškolní ratolesti sem přes den jako do speciální školky dávají i někteří z místních vietnamských obchodníků. Je roztomilé slyšet, jak romská holčička česky volá na své malé vietnamské kamarádky: „Maruško, Aničko!“

A jak vedle nich žijeme my, bílí vzdělaní civilizovaní Evropané? (Tu „vzdělanost“ a „civilizovanost“ berte prosím s rezervou; snad z této knihy bude postupně zřejmé, jak to s nimi vlastně je ...) Na chodníku se nezdržujeme. Nikdy by nás nenapadlo dát si lavičku před dům mimo svůj soukromý pozemek, navíc se pak na ni posadit, jen tak koukat kolem (řekli bychom zevlovat) a povídat si.

Když už musíme z domu, spěcháme za určitým cílem: do práce, za nákupy, na autobus. Děti bychom nikdy nenechali hrát si na ulici - na to zde hrozí příliš mnoho nebezpečí. Děti smí vyjít z domu jen za doprovodu dospělého; a protože venku se žádný dospělý jen tak nezdržuje, musí se s nimi zvlášť vypravit. V tom případě se pak většinou vydají na dětské hřiště. Na dětském hřišti bývá spousta dětí s některým z rodičů, romské dítě jsem zde však snad ještě neviděl. Romové si hrají v komunitě kolem domu. Našinec si rád vyjde z města někam do přírody a v létě si vyjede na dovolenou - aby relaxoval nebo aby poznával cizí kraje. Mám dojem, že Romové do přírody ani na dovolenou nejezdí, nemají tu potřebu. Jsou

šťastní, když jsou spolu, ve své komunitě, a dělají to co vždycky: povídají si, poslouchají, hrají si; žijí. Jsou přitom šťastní, nebo alespoň spokojení, aniž by si to uvědomovali; je to pro ně přirozené. Tak jako je většina našich lidí šťastná či spokojená, sedí-li v útulném obývacím pokoji u příjemného televizního pořadu. Romové před svou integrací jistě také mnohem více zpívali a hráli hudbu; ti „naši“ už to nedělají a my jsme tomu, upřímně řečeno, vcelku rádi - neruší nás alespoň v našem klidu. Potřebujeme klid, protože přemýšlíme. My bílí hodně přemýšlíme, potřebujeme se soustředit a nechceme, aby nás někdo rušil...

Podívejme se nyní, jakou situaci zaznamenali romisté, respektive etnografové v padesátých letech 20. století na východním Slovensku, jak uvádějí, před rozpadem tradiční komunity. Jak můžeme pozorovat kolem sebe, mnohé rysy jsou ve vědomí Romů zakořeněny natolik hluboko, že v jejich kultuře přetrvávají dodnes.

„Od jara až do pozdního podzimu tráví romští muži, ženy a děti většinu dne venku na volném vzduchu, na prostranství a v uličkách před svými domky, kde se cítí lehčeji než v dusných, těsných domcích. Venku se odbývá téměř celý jejich život. Za dobrého počasí ženy sedí před domky, kojí děti, hovoří nebo se hádají, muži obvykle odděleně leží nebo sedí v hloučcích, hrají karty nebo pijí, děti křičí nebo se honí po osadě. Pro trebišovské Romky je typické i to, že po celé toto období venku i vaří na kamínkách, vnesených ze svých domků, a potom se tam i jí. Před domky se odbývají všechny výroční i rodinné svátky a slavnosti, pokud to počasí jen trochu dovoluje. (...) Za pěkného počasí je trebišovská osada plná mužů, žen, mládeže a především dětí, plná ruchu a křiku. Jakmile však se počasí zhorší a začne vytrvale pršet nebo dokonce přijde bouřka, v okamžiku je osada vyprázdněná a tichá a většina jejích obyvatel ulehne a spí.“

Čeho si můžeme zvláště povšimnout, je značná propojenost životních rytmů s rytmy přírody, a to i přesto, že nejde o typické venkovské obyvatele pracující v zemědělství; jakmile se vyčasní, jsou všichni venku, jakmile začne pršet, přesunou se do domu a spí. Člověku se vybaví skutečnost zaznamenaná u Kaspara Hausera, tajupiného mladíka, který se v květnu 1828 ve svých šestnácti letech objevil znenadání na ulici v Norimberku poté, co svůj předchozí život strávil v žaláři: jakmile se v místnosti, kde se nacházel, setmělo, a to i uměle díky zatažení závěsů, Kaspar ihned usínal, jakmile se zase rozednilo, respektive rozjasnilo, probouzel se.

Kromě této spjatosti s přírodními rytmy je u Romů na první pohled patrná kolektivní, rodinná stmelenost, mnohem větší, než jakou známe z našich rodin a sociálních souvislostí. Tato soudržnost také mnoho vypovídá o stavu vědomí, jaký můžeme u Romů nalézt, a vyplatí se proto podívat se na ni poněkud blíže.

Čilý komunitní život, zaznamenaný nejen v romských osadách první poloviny 20. století, ale pozorovatelný v romských koloniích dodnes, jak je ostatně zřejmé z výše uvedeného líčení, hovoří o silném vzájemném propojení jedinců náležejících do stejné skupiny, v tomto případě rodiny, respektive velkorodiny. Příslušníci komunity spolu neustále verbálně i jinak komunikují, vědí o sobě, vnímají se, takže můžeme snadno nabýt dojmu, že se zde rozprostírá atmosféra intenzivní pospolitosti, kterou bychom mohli nazvat až skupinovou duševností. To je ovšem možné jenom díky tomu, že jednotlivec zároveň není individualizovaný do té míry, jak to známe u našeho většinového, bílého obyvatelstva. Jen tím, že se jedinec neprožívá tak silně jako jedinec, jako individualita, může být natolik propojený s ostatními příslušníky skupiny, natolik s nimi sjednocený.

A romisté skutečně konstatují, že rodina je základní složkou identity jednotlivce. K jedinci se v romské osadě také přistupuje jako k příslušníku kolektivity, nikoli jako k nezávislému autonomnímu individu. „Individuální lidská existence je v romské osadě určena svou kolektivní identifikací (člena rodiny, subetnické skupiny apod.), nikoli osobními kvalitami jednotlivce. Bytí člověka má v romské osadě výrazně neindividualisticky charakter, a jedinec zde tedy není chápán jako osoba svébytná vůči zmiňovaným kolektivitám.“ Jedním

z hlavních rysů romské komunity je tak výrazný kolektivismus. Z něho potom vyplývá i - pro nás obtížně pochopitelná - absence intimity, intimní sféry. Jedinec, stejně jako partneři, je součástí rozsáhlého okruhu příbuzných a ti mají nezadatelné právo na vše, co jedinec či užší (tzv. nukleární) rodina vlastní - i když slovo „vlastní“ zde není zcela na místě a nejde o vlastnictví v našem smyslu. „Rodina vše sdílí a jakékoli ostrůvky intimity a soukromí nemilosrdně likviduje. Od obytného prostoru přes oblečení a jídlo až po fyzickou práci či peníze - nic není výhradním vlastnictvím žádné menší jednotky, než je rodina.“ Jedinec v romské osadě nemá vlastní jmění a vlastnictví existuje jen v rámci rodiny, nikoli jednotlivce. Vlastnictví je tedy skupinové, kolektivní.

Romisté dokonce formulují tak radikální závěr, že člověk v romské osadě nepatří sám sobě, nýbrž rodině. Člověk jakožto jedinec jako by neměl svou vlastní, autonomní existenci. Dovedeme si tento stav vědomí vůbec představit, prožít ho? Stěží. Je nám již natolik vzdálený, že ho můžeme pozorovat, popsat, ale zůstane pro nás do značné míry jen abstraktním poznatkem. Přesto bychom se o jeho pocitové uvědomění měli alespoň pokusit, abychom nejen dokázali lépe porozumět našim romským spoluobčanům, ale také abychom mohli náležitě pochopit vývoj lidského vědomí, a tím i celé civilizace.

Obydlí v romských osadách mají „dveře stále otevřené“ (vudara phundrade) a příbuzní bez ustání proudí sem a tam. Soukromé vlastnictví, jak jsme si řekli, neexistuje, a neexistuje tedy ani rozdíl mezi darem a krádeží. Kdo nezná soukromý majetek, nemůže ani nic ukrást - vědomí krádeže je mu nepřístupné, neboť jako nutný předpoklad vyžaduje prožitek vlastního majetku, soukromého vlastnictví. S ohledem na vlastnictví statků je pozoruhodná ještě jedna skutečnost: v romské komunitě nedochází k jejich kumulování, charakteristickému pro naši většinovou společnost, nýbrž přerozdělování (romisté hovoří o „redistribuci“).

Neprožívání sebe sama jakožto individuality se projevuje nejen absencí soukromého majetku, ale také absencí soukromého názoru; kolektivní rozhodnutí jedinec vnímá jako své vlastní a není pro něj něčím vnějším, čemu se musí podřídit; jedinec nemá osobní, individuální vůli. Tak jako se ztotožňuje se skupinou (rodinou, komunitou), ztotožňuje se i s kolektivním rozhodnutím. Nepřekvapí nás tedy, zjistíme-li, že u Romů je i odpovědnost a vina chápána jako kolektivní. A dílčí závěr romistů - pro nás opět těžko vnitřně pochopitelný - je takovýto: „Kolektivní identita zde zcela převládá nad identitou individuální, a tak je možné jednotlivé členy dané rodiny mezi sebou zaměňovat, příslušník rodiny je proto v romské osadě zastupitelný jiným jejím příslušníkem.“

Podívejme se ještě na několik dalších jevů typických pro romskou kulturu, aby náš obrázek jejich vnějšího života, z něhož může vyvstat prožitek jejich vnitřního života, byl ještě barvitější a plastičtější.

Nejprve bych však opět učinil malé odbočení, k němuž mi zavdávají podnět aktuální protiromské nepokoje ve Šluknovském výběžku. Vzhledem k tomu, co bylo uvedeno k odlišnosti romské mentality, lépe řečeno vědomí Romů oproti vědomí naší bílé majority, bude zřejmé, že vzájemné soužití, neřkuli porozumění nebude zcela jednoduché. Jestliže Romové neznají prožitek něčeho soukromého, těžko mohou respektovat naše soukromí a náš majetek. Budou mít také zcela jiný postoj k vině a trestu, k odpovědnosti. Jejich, mohu-li to tak nazvat, kolektivní vědomí bude zase obtížně pochopitelné pro nás. V případě konfliktu, střetu proti sobě nemáme individualitu nesoucí osobní odpovědnost, ale pro nás zcela cizí útvar jednotné kolektivity. To v nás může vzbuzovat nedůvěru či dokonce strach. Je nasnadě, že řešení vyhrocené situace zde nebude jednoduché a jeho základem se musí stát právě porozumění odlišnosti, a to - vzhledem k vývoji, kterým jsme prošli - především z naší strany, neboť my můžeme snáze porozumět něčemu, v čem jsme sami kdysi žili, i když je to již dávno, než mohou Romové porozumět tomu, co v jejich prožitku nemá ekvivalent.

Co bylo na Romech vždycky nápadné, bylo jejich pestré odívání, zvláště u žen. Tradiční byly sukně s poschod'ovými volány, výrazně barevná blůzka s nabíranými rukávy, zástěra a

šátek, obvykle s třásněmi, velké náušnice a nápadné prsteny. Ani muži se neoblékají fádně: „Většina mladších Romů projevuje i v současnosti specifiku ve způsobu svého oblečení, třebaže moderního: stále je to výrazná barevnost a neobvyklá smělost ve výběru barev a materiálů na košile, saka, vesty a jiné doplňky i ozdoby. Celkově bývá jejich oblečení někdy až honosné - saka nejen do společnosti, ale i na všední den mnohdy z lesklých, barevných materiálů, a jsou doplněna zlatými řetízky na ruku a velkými prsteny na ruku.

Také maringotky, které nahradily někdejší obytné povozy, bývaly zdobené s barevně vymalovaným interiérem, stejně tak bývají u usedlých Romů barevně zdobené a malované exteriéry i interiéry jejich domků. Také takzvaný svatý koutek, který dodnes bývá součástí interiéru romských bytů, může být neobyčejně pestrý, s množstvím především sošek a obrázků Panny Marie.

Tím se již dostáváme k náboženským názorům Romů; nejprve si však ještě položíme otázku, o čem vypovídá ta velká záliba v barevnosti a pestrosti. Je také odrazem jejich vnitřního života, který je v porovnání s naším mnohem méně intelektuální a mnohem více citový; v oblasti citů můžeme v duši Roma očekávat velkou, pro nás až netušenou rozmanitost, bouřlivá hnutí, prudká vzednutí a opady, velmi intenzivní vnitřní, citové prožívání, ale také jistou obraznost, imaginativnost vědomí oproti našim - spíše bezbarvým - abstrakcím.

Romové sice vesměs přejímají náboženství majoritní společnosti, v Evropě tedy křesťanství, to však zůstává jen jaksi na povrchu a religionisté hovoří o tom, že v jejich víře převládá polydémonismus a animismus; kořeny romského náboženství jsou přitom spatřovány v hinduismu, panujícím v pravlasti Romů, v Indii. Někteří romisté tak rovnou uvádějí, že křesťanství je jen jakousi vnější fasádou, pod níž se skrývá předkřesťanská struktura. Podívejme se tedy trochu blíže, co je za touto fasádou ukryto - i to koneckonců nevypovídá o ničem jiném než o vědomí Romů, které nás právě zajímá. Nahlédnout ovšem musíme do náboženských tradic a praktik obyvatel východoslovenských romských osad, a to spíše v minulém století, v jeho první polovině, než v současnosti, u Romů žijících v českých a moravských obcích, u nichž již také značně pokročila sekularizace, způsobená ovšem postupující intelektualizací jejich vědomí.

Romové sebe i své příbytky zdobili čímkoli zeleným, živým, větévkami apod., což je považováno za pozůstatek víry v to, že člověk dokáže (magický) ovlivňovat přírodní dění, přírodní živly, tedy například počasí. Z pohledu anthroposofie můžeme dokonce říci, že to je pozůstatek z doby, kdy toho člověk byl skutečně schopen, respektive kdy toho byl schopen bezprostředněji než dnes. Romům tak byla - a někde dodnes je - připisována například schopnost přivolat déšť; v Rumunsku také Romové, zvláště děti, oblečené do sukének ze zelených větví, dodnes praktikují rituální tanec zvaný „papa-ruda“ mající přivolat déšť. Obdobou jsou také magické praktiky k vyléčení, respektive zahánění nemocí, které jsou stále ještě praktikovány u Romů v jižní a jihovýchodní Evropě: Večer před velikonoční nedělí vezmou dřevěnou nádobu (...) položenou na dvou zkřížených kusech dřeva jako kolébku. Do ní dají byliny, léčivé rostliny a zároveň s nimi sušeného hada nebo ještěrku, jichž se každý z přítomných musí nejdříve dotknout dvěma prsty. Nádobu ovážou bílou a červenou vinou či tkanicí a nejstarší muž skupiny ji nosí od stanu ke stanu, od vozu k vozu či od chýše k chýši a nakonec ji hodí do tekoucí vody. Předtím však do ní každý člen skupiny plivne a jejich phuri daj (bosorka, vědma) nad ní pronese zaklínání. Romové byli přesvědčeni, že tímto obřadem rozehnali všechny nemoci, které byje v průběhu roku postihly."

Také milostnou magií byli Romové, zvláště romské bosorky, vyhlášení a s prosbou o radu či pomoc v těchto věcech za nimi chodívali i příslušníci, respektive příslušnice majoritního obyvatelstva; ostatně proslulost romských kartárek či žen věštících osud z ruky přetrvala v našem povědomí dodnes. Jako příklad praktik z oblasti milostné magie si uveďme třeba tuto: „Muži, kterého chce romská žena dostat, se má přidat do jídla sůl, kterou měla v

papíře zabalenou pod sebou při porodu žena, jež měla první dítě. Bolesti, které měla při porodu, přejdou i na tohoto muže a ten „má potom za onou ženou velkou bolest v srdci“, takže si ji musí vzít za ženu."

Součástí romské víry byla či dosud je víra v různé nadpřirozené síly či duchy (tj. démony; proto se mluví o polydémonismu), charakter duchů, duchovních bytostí měla také okolní příroda: slunce, měsíc, země, voda nebo třeba žába jako zosobnění studánky apod. Romové také věřili či věří v existenci lidského ducha či duše, která tělo opouští tři dny po smrti a i poté může dále navštěvovat pozůstalé. Smrt příslušníka romské komunity bývala také po tři dny oslavována; zesnulý byl po tu dobu vystaven ve svém domku v otevřené rakvi, příbuzní u něho „vartovali“ vykládali si veselé příběhy z jeho života nebo romské pohádky, zpívali, pili, hráli karty. - Můžeme předeslat, že z pohledu anthroposofie se jedná o povědomí skutečných, byť nadsmyslových dějů, kdy se tři dny po smrti rozplývá éterné neboli životní tělo člověka a člověk, i když fyzicky již neživý, je zde ještě velmi intenzivně přítomen i na nejbližší vyšší, nefyzické úrovni. To, co je po nás v našem intelektuálním stavu vědomí nadsmyslové, je ovšem pro člověka nacházejícího se dosud v jiném, imaginativnějším stavu vědomí, tedy v tomto případě pro Romy, stále ještě do jisté míry smyslové.

Když už hovoříme o smrti, uveďme si ještě, že horší než fyzická smrt jedince byla pro Romy jeho smrt sociální, spočívající v jeho exkomunikaci, vyloučení z komunity. Takový jedinec „se ocitá úplně mimo rámec své existence“, prakticky přestává být Romem. To je situace, do níž se dnes jen stěží dokážeme vžít, kterou však možná můžeme alespoň v náznaku pochopit, uvědomit si, vzpomeneme-li si na to, co jsme si již uvedli: že jedinec zde postrádal své vlastní bytí, prožitek své vlastní existence a vnímal se spíše jako součást, článek společenství. Na tomto místě si můžeme připomenout, že už Gaius Julius Caesar ve svých Pamětech o válce galské poznamenává že nejtěžším trestem u Galů není smrt, ale „vyloučení z účasti na bohoslužbách“, to jest vyloučení z komunity; vyloučení ze společenství, které bylo původně společenstvím duchovním, tzn. společenstvím v kultu, bylo bezpochyby nejtěžším trestem u všech národů na jistém stupni vědomí, tedy na velmi raném stupni individualizace, ať už to byli Keltové či dávní Slované nebo Germáni. Z Caesarova líčení je zřejmé, že vědomí Římanů už se v té době nacházelo někde jinde, což je patrné i z toho, že znali a používali písmo, zatímco Keltové ne. Paměti o válce galské také nikdy nemohl sepsat Gal, ale jedině Říman...

Vraťme se však k víře Romů. Zajímavé je, že ač Romové nejsou zemědělci, kteří mívají tradičně blízko k zemi, k půdě, ale spíše řemeslníci, mající vřelý vztah zvláště k ohni, najdeme u nich i stopy kultu Bohyně. Ten se projevuje například vtom, že při křtu bývá dítě spíše než do nádoby ponořeno do jámy s vodou, aby mu Matka Země vdechla svou životadárnou sílu, ale také v již zmiňované náklonnosti Romů k Panence Marii nebo i v tom, že vedle Velikonoc a Vánoc patřil k nejvýznamnějším svátkům christianizovaných Romů svátek Matky Boží, nazývaný u východních Slovanů (tedy i na východním Slovensku, kde byl tento zvyk zaznamenan) Rusalja. „Na tento svátek se Romové v celé osadě těšili ještě více než na Vánoce a Velikonoce, protože je zasazen do nejteplejšího období celého roku - na konec srpna, takže ho mohli slavit venku před svými domky po celé dva dny a dvě noci. Je pro ně výrazem radosti z léta i projevem soudržnosti rodin, příbuzných a ostatních obyvatel osady."

Dlužno dodat, že Rusadla jsou prastarým slovanským, respektive indoevropským svátkem letničním, při němž bývali hrou, tancem a zpěvy oslavováni jak zemřelí, tak i přírodní bytosti, víly či rusalky. „Název pochází od Rusálek, jichž činnost od Rusadel do letního slunovratu je největší. V tu dobu vystupují z vody, rozbíhajíce se po lesích a nivách, laškují, tleskají, tančí, věnce víjí a čarokrásně zpívají. Houpají se na větvích neb na obilí, vábí k sobě pastýře a chodce přivolávají. (...) Hry dle ruského pramene konaly se následujícím způsobem: Muži, ženy a dívky shromažďovali se na nočních schůzkách, trávili čas

rozmluvami, zpěvy, hrami a tancem; když noc pominula, šli s křikem k řece a vodou se umývali." Po skončení rusadlových slavností stíhal Rusalku stejný osud jako Moranu: byla hozena do řeky a utopena.

Velmi starobylý je také rituál vykonávaný Romy na každoroční jarní pouti ke svaté Sáře v jihofrancouzském městečku Saintes Maries de la Mer („Svaté Marie z moře“) při ústí Malé Rhóny. Koncem května se sem sjíždějí Romové z celé Evropy, aby vzývali svou patronku která je zde zpodobněna jako černá madona v kryptě kostela Naší Paní z moře. Podle křesťanské legendy zachránila z moře Marii Jákobovu, sestru Kristovy matky, a Marii Salorné, matku apoštolů Jana a Jakuba, přechající v loďce z Judeje. Vše ale nasvědčuje tomu, že se zde původně nacházela svatyně bohyně Isis, a Sára, nazývaná Romy Sára Kálí, tj. Černá Sára, byla kněžkou či velekněžkou této svatyně. A v podstatě tedy nejde o uctívání člověka, byť svatého, nýbrž okult bohyně Isis, respektive bohyně Kálí či Bohyně jako takové.

Celá pouť vrcholí obřadným vynesemím slavnostně oděné sochy Sv. Sárky z krypty, procesím k moři a rituální koupelí: „Když přijde čas, naloží muži Sárku na vůz tažený koňmi a nekonečný průvod se vydá ulicemi. Blíží se k moři a napětí se stupňuje. Nejdříve vjíždí do moře kočár se Sárkou. V okamžiku, kdy se lem jejích šatů dotkne moře, vrhají se do něho všichni ostatní. Věří, že jim voda, již Sára právě posvětila, přinese zdraví a štěstí.“